

Da li i kako javnost u Srbiji danas od institucija saznaje o ratnim zločinima iz nedavne ratne prošlosti i o predmetnim suđenjima za ratne zločine¹

Anđelka Marković²

Intenzivni sukobi na području bivše SFR Jugoslavije trajali su u periodu od 1991.-1999. godine.³ Obeležila su ih, između ostalog, teška kršenja pravila međunarodnog humanitarnog prava. Samo na teritoriji Bosne i Hercegovine, procene govore, oko sto hiljada ljudi je ubijeno, dok je više od dva miliona lica bilo prinuđeno da napusti svoje domove.⁴

U cilju krivičnog gonjenja naredbodavaca i/ili učinilaca najtežih zločina na prostoru bivše SFR Jugoslavije, odlukom Saveta bezbednosti UN 1993. godine ustanovljen je Međunarodni tribunal za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (MKTJ).⁵ Deset godina kasnije, Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine⁶ iz 2003. godine, u Srbiji je uspostavljen poseban, specijalizovani sistem namenjen krivičnom gonjenju okrivljenih za ratne zločine. Zakonskim rešenjem iz 2003. godine ustanovljeni su, između ostalog, Odeljenje za ratne zločine tadašnjeg Okružnog, a danas Višeg suda u Beogradu i Tužilaštvo za ratne zločine, sa sedištem u Beogradu.

U trenutku rada na ovom istraživanju navršava se **25 godina** od početka sukoba na prostoru bivše SFR Jugoslavije. Prošlo je **23 godine** od osnivanja MKTJ i **13 godina** od osnivanja nacionalnih institucija Republike Srbije specijalizovanih za gonjenje i suđenje okrivljenima za ratne zločine.

U periodu posle sukoba, da bi se uspostavio održiv mir, tranziciona pravda⁷ je nužna da bi došlo do isceljenja društva i pomirenja. Njeni ciljevi su dalekosežniji od suđenja učiniocima ratnih zločina. Neki od osnovnih zahteva tranzicione pravde, između ostalog, jesu da odgovornost za kršenje ljudskih prava u prošlosti bude utvrđena u sudskim postupcima ili vansudskim istražujućim mehanizmima, da pravda za žrtve bude obezbeđena, da kršiocima ljudskih prava budu uklonjeni iz javnih ustanova, da javne institucije budu reformisane tako da se ponavljanje kršenja ljudskih prava spreči.

U obzir uzevši protek vremena od osnivanja institucija nadležnih za procesuiranje okrivljenih za ratne zločine, prosečnom posmatraču – uverenom da je civilizovanoj zajednici dobrobit i pravda za žrtve i porodice žrtava na prvom mestu - vremenski raspon delovao bi kao više nego dovoljan da taj deo zahteva procesa tranzicione pravde svugde na Balkanu, pa i u Srbiji, bude ispunjen. Vremenski raspon delovao bi kao sasvim dovoljan da činjenice o zločinima budu utvrđene. Takođe, gledano kroz pretpostavku zajednice koje dobrobit i pravdu bez

¹ Sprovedenje istraživanja počelo je u martu 2016. godine i okončano je u septembru 2016. godine.

² Diplomirana pravnik; ranije saradnica Beogradskog centra za ljudska prava, danas aktivistkinja organizacije za unapređenje prakse ljudskih prava Tri tačke, iz Beograda.

³ Analiza podataka obavljena u cilju ovog istraživanja nije obuhvatila sve sukobe koji su se u ovom periodu odigrali, zbog vremenskih i ograničenosti drugih resursa. Opsežnije i temeljnije istraživanje neophodno je radi veće preciznosti nalaza.

⁴ Vidi na <http://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia/conflicts>

⁵ Vidi na <http://www.icty.org/en/about/office-of-the-prosecutor/history>

⁶ *Sl. glasnik RS*, br. 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007, 104/2009, 101/2011 - dr. zakon i 6/2015

⁷ Više na <http://www.balkaninsight.com/rs/balkanska-tranziciona-pravda/sta-je-tranziciona-pravda#http://ictj.org>

odlaganja za žrtve i za porodice žrtava drži za prioritet, delovalo bi posmatraču i da je vremena bilo dovoljno da svest i znanje javnosti o kršenjima ljudskih prava u prošlosti budu uspostavljeni. Da se proces donošenja relevantnih odluka u zajednici danas zasniva na informisanosti i obrazovanju u čijoj podlozi se nalaze utvrđene činjenice o prošlosti. Da kao rezultat tog procesa - posmatrač bi zaključio – danas postoji demokratsko društvo, vladavina prava i mi živimo u suštinski stabilnom društvu.

Da li je tako?

Od okončanja (otvorenih) neprijateljstava na prostoru bivše SFR Jugoslavije, u Srbiji trajno su prisutni, kao minimum, pretnje i napadi, verbalni i fizički, na branitelje ljudskih prava tj. na sve one koji se zalažu za odgovornost za ratne zločine učinjene od strane pripadnika srpskih snaga i koji zahtevaju pravdu za žrtve.⁸ U trenutku kada ovaj tekst nastaje, negiranje genocida u Srbiji ne predstavlja krivično delo, niti prekršaj. Značajan deo javnosti lica optužena za teška kršenja humanitarnog prava smatra herojima. Skupovi organizovani sa ciljem podsećanja na zločine, žrtve i pozivanja da se odgovornost učinilaca utvrdi zabranjuju se ili se organizuju isključivo uz prisustvo (jakog) policijskog obezbeđenja.⁹ Odužio bi se osvrt na predmetni period, u kome bi se mogao pobrojati čitav niz činova nasilja, pokušaja ubistva novinara, prekidanja tribina, sprečavanja izložbi, pretnji i napada na predstavnike Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, izlaganja napadima i linču pojedinaca koji su zagovarali na činjenicama zasnovano suočavanje sa prošlošću. Zato se ovde na tome nećemo zadržati. Ono što nije sporno to je da Srbijom, od okončanja sukoba do danas, prevladava atmosfera negiranja učinjenih zločina, glorifikacije okrivljenih i omalovažavanja žrtava, kao i da ta atmosfera *de facto* proizvodi posledice prema svakom ko takav, dominantni narativ o bližoj ratnoj prošlosti preispituje ili mu se suprotstavlja.

Fokus ovoga rada neće biti na prebrojavanju ili vivisekciji posledica, već na (pokušaju otvaranja debate o) samo jednom delu od celine uzroka problema.

Zato vratimo se na kratko percepciji gore pomenutog posmatrača. Ako je toliko vremena prošlo od kada su institucije nadležne za predmete ratnih zločina započele svoj rad, nije nerazumno pretpostaviti da je proces već urodio nekim plodovima. Opšteprihvaćeno shvatanje u civilizovanim društvima je da je nužno sprečiti ponavljanje zločina učinjenih u prošlosti, tako što će se društvo opremiti da zajedno deluje protiv genocida, etničkog čišćenja, zločina protiv čovečnosti.

Kroz prizmu ovog shvatanja, u našem slučaju, to bi značilo da su do danas 1) određene činjenice, kroz sudske ili vansudske procese, utvrđene tj. učinjene nespornim, 2) građani Srbije su informisani / obavešteni o utvrđenim činjenicama 3) utvrđene činjenice su opšteprihvaćeni narativ u obrazovnom sistemu Srbije. Zastanimo ovde.

Da li je tako?

⁸ Kao primer, ovo posebno podcrtavaju Godišnji izveštaji Evropske komisije o napretku Srbije za 2006., 2007., 2008., 2009. i za 2011. godinu. Vidi na <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/eu-dokumenta.211.html>

⁹ Kao primer, vidi *Sveće za Srebrenicu u centru Beograda*, RTS, 11. jul 2015. godine i *Sveće za Srebrenicu u Beogradu: Ta teška reč – genocid*, Radio Slobodna Evropa, 11. jul 2016. godine

1. POSTUPCI PRED SUDOVIMA I PRED TRIBUNALOM

U periodu od početka sukoba na području bivše SFR Jugoslavije do danas, pred međunarodnim i domaćim instancama vođen je veliki broj postupaka – od onih koji su se odnosili kako na individualnu krivičnu odgovornost za ratne zločine, gde su optuženi, između ostalih, bili i lica koja su učestvovala u rukovođenju ili pripadala srpskim snagama, do sporova među državama, gde je, između ostalog, Srbija bila optužena za povrede odredbi međunarodnih ugovora koji štite temeljna ljudska prava.

U periodu od njegovog osnivanja, pred MKTJ procesuirano je više od 150 okrivljenih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava sa cele teritorije bivše SFR Jugoslavije.¹⁰ Na osnovu zakona o saradnji sa MKTJ¹¹, Tribunalu je Srbija isporučila skoro ceo svoj tadašnji državni vrh – vojne i policijske dužnosnike i političko rukovodstvo.¹² Takođe, pojedini okrivljeni, od kojih neki poreklom iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, pronalazeni su u svojim domovima ili u svojim skrovištima koja su se nalazila u Srbiji.¹³ Oni su potom bili hapšeni i isporučivani Tribunalu.

¹⁰ Podaci o postupcima dostupni na <http://www.icty.org/bcs/cases/podaci-o-postupcima>

¹¹ Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (*Sl. list SRJ*, br. 18/2002 i *Sl. list SCG*, br. 16/2003)

¹² Između ostalih, Tribunalu je ispučen Slobodan Milošević, Predsednik Republike Srbije u periodu od 1989. do 1997. godine, a od 1997. do 2000. Predsednik SR Jugoslavije. Optužnica ga je teretila za zločine na Kosovu i u Hrvatskoj, kao i za zločine počinjene između 1992. i 1995. u Bosni i Hercegovini, uključujući one u Srebrenici, Sarajevu i logorima širom BiH. U 29 tačaka optužnice, Milošević se, uz genocid, teretio i za teške povrede Ženevskih konvencija, zločine protiv čovečnosti i kršenja zakona ili običaja ratovanja.

Jovica Stanišić, bivši načelnik Državne bezbednosti Republike Srbije, i Franko Simatović, komandant specijalnih jedinica policije - čije se delovanje između ostalog usko vezuje za nastanak i operacije „Crvenih beretki“ - optuženi su za zločine učinjene na području Hrvatske i BiH.

Vlastimir Đorđević, bivši pomoćnik ministra policije Republike Srbije, osuđen je za ratne zločine nad kosovskim Albancima 1999. godine.

Zbog zločina nad kosovskim Albancima tokom 1999. godine osuđeni su predstavnici vlasti i funkcioneri vojske i policije Srbije, Nikola Šainović na 22, Dragoljub Ojdanić na 15, Nebojša Pavković na 22, Vladimir Lazarević na 15 i Milan Lukić na 22 godine zatvora. U ovom postupku pred MKTJ suđeno je i bivšem predsedniku Republike Srbije u periodu od 1997. do 2002. godine, Milanu Milutinoviću.

Veselin Šljivančanin, bivši oficir JNA, decembra 2010. pravnosnažno je osuđen na kaznu zatvora od 10 godina, zbog pomaganja i podržavanja zločina mučenja i okrutnog postupanja prema ratnim zarobljenicima na poljoprivrednom dobru Ovčara, kod Vukovara.

Protiv Željka Ražnatovića Arkana, komandanta srpske paravojske formacije „Tigrovi“, ubijenog u Beogradu 2000. godine, optužnica je bila podignuta 1999. godine zbog zločina učinjenih na području Sanskog Mosta tokom 1995.

Itd.

¹³ Između ostalih, Stojan Župljanin, načelnik regionalnog Centra službi bezbednosti u Banjoj Luci, okrivljen za zločine nad muslimanima i Hrvatima u više bosanskih opština uhapšen je u Pančevu, juna 2008. godine.

Radovan Karadžić, bivši lider bosanskih Srba, optužen, između ostalog, za genocid, zločine protiv čovečnosti, kršenja zakona i običaja rata, i teške povrede Ženevske konvencije iz 1949. (namerno ubijanje), uhapšen je u Beogradu i ispučen Tribunalu jula 2008. godine.

Ratko Mladić, bivši general vojske bosanskih Srba, kome se na teret takođe stavljaju, između ostalog, genocid, zločini protiv čovečnosti, kršenja zakona i običaja ratovanja, i teške povrede Ženevske konvencije iz 1949. (namerno ubijanje), uhapšen je u Lazarevu u maju 2011. godine i ispučen Tribunalu.

Neposredno potom, u julu 2011. godine, u okolini Fruške Gore uhapšen je i Tribunalu ispučen Goran Hadžić, bivši predsednik tzv. Republike Srpske Krajine, optužen za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.

Itd.

Od 2004. godine do danas, suđenja za ratne zločine odvijaju se i u Srbiji. Prema dostupnim podacima¹⁴ do kraja 2014. godine optuženo je 162 lica za ratne zločine protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika. Od ukupnog broja, najviše je optuženih pripadnika srpskih snaga - od toga skoro tri četvrtine bili su pripadnici vojske, dok su skoro svi preostali optuženi pripadali policijskim ili paravojnim snagama. Predmeti u kojima su do kraja 2014. godine podignute optužnice obuhvatili su zločine nad preko 1100 žrtava nasilnih zločina.¹⁵ Do kraja 2014. godine, pravnosnažnom presudom okončano je suđenje u 27 predmeta.¹⁶

Pored suđenja koja se odnose na individualnu krivičnu odgovornost, značajan spor odvijao se pred Međunarodnim sudom pravde (MSP). U februaru 2007. godine MSP doneo je presudu po tužbi za genocid koju je Bosna i Hercegovina podnela 1993. godine protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije.¹⁷ U presudi MSP navedeno je da Srbija ne može biti smatrana odgovornom za genocid koje su snage Vojske Republike Srpske učinile u Srebrenici. Sud je, međutim, našao da je Srbija prekršila Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida time što nije učinila sve što je bilo u njenoj moći da spreči genocid, a potom nije kaznila niti predala učinioce Tribunalu. Ovom presudom Republika Srbija je tako postala prva zemlja u šezdesetogodišnjoj praksi Suda za koju je ocenjeno da je prekršila odredbe Konvencije o genocidu.

Ne samo u pobrojanim postupcima, ali između ostalog i u njima, utvrđen je veliki broj činjenica koje se odnose kako na učinioce, organizatore, pomagače u činjenju ratnih zločina, na njihovu odgovornost, tako i na okolnosti pod kojima su zločini činjeni i na žrtve koje su tom prilikom stradale. Ključni značaj u tom smislu imaju tzv. primarni izvori informacija - tekstovi optužnica ili tužbi, transkripti postupaka i tekstovi presuda pretresnih i žalbenih veća.

Mada određen broj postupaka - neki od njih izuzetno značajni - još je uvek u toku ili nije priveden kraju, u osvrtnu na gore postavljeno pitanje, možemo zaključiti da je u poslednje 23 godine značajan broj činjenica utvrđen tj. učinjen nespornim.

2. OBAVEŠTAVANJE

O tome koliko javnost u Srbiji (ne)informisana o događajima iz neposredne ratne prošlosti i o suđenjima za ratne zločine rukovodiocima ili pripadnicima srpskih snaga, preciznijih analiza u poslednjih pet godina nema.

Poslednje istraživanje javnog mnjenja o stavovima građana Srbije prema domaćim suđenjima za ratne zločine, Haškom tribunalu i događajima iz ratne prošlosti, sproveo je Beogradski centar za ljudska prava, u saradnji sa Misijom OEBS u Srbiji, tokom 2011. godine.¹⁸ Samo

¹⁴ *Postupci za ratne zločine u Srbiji (2003–2014) - Analiza rezultata praćenja suđenja Misije OEBS-a u Srbiji*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2015, str. 17 - 18

¹⁵ Žrtve su pripadale svim najbrojnijim nacionalnim grupama (tj. Albanci, Bošnjaci, Hrvati, Romi i Srbi). *Ibid.*

¹⁶ Pred domaćim institucijama nadležnim za progon okrivljenih za ratne zločine okončani su između ostalog predmeti „Ovčara“, „Škorpioni“, „Podujevo“, „Zvornik“, „Suva Reka“, „Gnjilanska grupa“, „Beli Manastir“, „Sjeverin“, kao i suđenja licima koja su pomagala u skrivanju Ratka Mladića i licima koja su pomagala u skrivanju Stojana Župljanina. Internet stranica Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, pristupljeno 25. jula 2016. godine

¹⁷ Vidi na <http://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>

¹⁸ Vidi na <http://www.bgcentar.org.rs/istrazivanje-javnog-mnjenja/stavovi-prema-ratnim-zlocinima-haskom-tribunalu-domacem-pravosu-du-za-ratne-zlocine/>

istraživanje daje jednu prilično interesantnu sliku o informacijama kojima građani Srbije (ne) raspolažu.

Podaci govore da 60% ispitanika zna malo ili nimalo o ustrojstvu i radu MKTJ. Isto istraživanje je pokazalo da preko 70% ispitanika ima negativan stav o MKTJ. Pored toga, oko polovine ispitanika bilo je uvereno da Ratko Mladić nije odgovoran za zločine koji mu se stavljaju na teret. Sličan procenat ispitanika to uverenje delio je kada je u pitanju Radovan Karadžić. Iako je istraživanje pokazalo da ispitanici imaju čvrste stavove o suđenjima za ratne zločine, čak 90% ispitanika navelo je da nije pročitao niti jednu presudu MKTJ.

U 2011. godini, prema nalazima istraživanja, skoro 40% ispitanika decidno je bilo u svom uverenju da se u Srebrenici nije dogodio genocid, dok je tek 28% ispitanika je znalo da, od više ponuđenih, odabere tačan odgovor na pitanje kako je Međunarodni sud pravde odlučio po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije. Iako je u pitanju period ispitivanja u kojem je vremenska distanca od ratnih događaja bila bliža nego danas i relevantne teme u javnosti daleko prisutnije, nalazi su pokazali zabrinjavajuće nisku i površnu informisanost populacije.

U tom smislu, za nas je ovde važno da je u pomenutom istraživanju preko 80% ispitanika navelo da je informacije o procesima dobijalo putem tradicionalnih medija (TV, štampa) - tek oko 5% navelo je internet i/ili internet stranicu MKTJ kao izvor informacija.

U istom periodu, dakle u periodu kada postupci za ratne zločine pred domaćim institucijama odvijaju već sedam godina, veoma mali broj ispitanika rekao je da zna za neku domaću instituciju nadležnu za gonjenje navodnih učinilaca ratnih zločina. Najviše ispitanika je prepoznalo Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije (9%). Međutim, čime se to tačno Tužilaštvo bavi nije znalo više od 80% ispitanika.

Izuzev predmeta „Škorpioni“¹⁹ za koji je čulo oko 9% ispitanika, gotovo niko od ispitanika nije znao da navede naziv bilo kog predmeta pred Odeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu.

a) MEDIJI

Nalazi pomenutog istraživanja, sudeći prema utvrđenim percepcijama ispitanika u Srbiji – mada za njih nije zaslužan samo rad tradicionalnih medija - posredno su pokazali da su kvalitet i kvantitet informacija o nedavnoj ratnoj prošlosti i suđenjima za ratne zločine, kojima javnost raspolaže, na prilično niskom nivou.

Na kreiranje javnog mnjenja ne utiču samo mediji, ali ipak u tome su igrali značajnu ulogu. Takođe, iako uticaj vrši veći broj medija, ipak je važno je osvrnuti se kratko na ulogu koju je imao medijski javni servis – Radio Televizija Srbije (RTS). Ovo između ostalog i zbog toga jer su, ispitanici u istraživanju iz 2011. godine kao svoje glavne izvore informisanja o suđenjima za ratne zločine pred MKTJ i pred domaćim sudovima navodili upravo RTS.²⁰

¹⁹ Predmet se odnosi na ubistva zarobljenika, srebreničkih Muslimana, koju su pripadnici formacije „Škorpioni“ izveli u Trnovu (BIH). Snimak egzekucije emitovan na RTS i na još nekoliko televizija u Srbiji, pošto je emitovan tokom suđenja u MKTJ.

²⁰ Vidi str. 270 Istraživanja.

U periodu od 2000. godine naovamo, određen broj relevantnih sadržaja emitovan je na javnom servisu. Kao primer samo mogu se navesti prenosi suđenja Slobodanu Miloševiću koji su na javnom servisu (kratko²¹) emitovani u periodu 2002. godine, zatim emitovanje filma „Srebrenica: Krik iz groba“ 11. jula 2001. godine, koje je ispraćeno burnim reakcijama tadašnje političke opozicije.²² Pored televizija Studio B i B92, i javni servis emitovao je snimak egzekucije zarobljenika, srebreničkih Muslimana, koju su pripadnici formacije „Škorpioni“ izveli u Trnovu. Veći broj emisija novinara RTS, a RT Vojvodine posebno, bio je posvećen ovoj tematici, veliki broj informativnih sadržaja bio je produciran i emitovan tokom godina, a niz vesti dostupan je i na internet stranicama medijskog javnog servisa.

Ipak, da li je samo prisutnost teme, *kvantitet* priloga, izveštaja, emisija, prenosa nužno značajan? Dovoljan? Podcrtavamo, nesporno je da je javni servis - koji (slabo informisani) ispitanici istraživanja pominju kao značajan izvor informacija - putem svog informativnog i drugog programa emitovao niz sadržaja o ovoj tematici.

Fond za humanitarno pravo (FHP) iz Beograda, u svom istraživanju „Medijski diskursi o suđenjima za ratne zločine u Srbiji, 2003 – 2013“²³ pažljivije je analizirao *kvalitet*, tj. sadržaj i suštinu priloga koji mediji u Srbiji plasiraju.

Nalazi ovog istraživanja, obavljenog u periodu 2012. – 2013. godine, pokazali su da relevantni sadržaji „prate etničku podelu na *naše* i *njihove* zločince, a odnos prema suđenju je prevashodno određen etničkim predznakom optuženog.“

Tako kada su u pitanju prilozima o pripadnicima srpskih snaga, „mediji su na oprezu da u javni govor ne uvedu svedočenja žrtava kojima se dovode u pitanje relativizacija i marginalizacija zločina, dominantna u javnoj sferi, kao i oficijelni narativ o građanskom ratu u kome su sve strane jednako činile zločine.“ Zaključuje se da su „suđenja za ratne zločine u medijima.. lišena konteksta i komentara elite, interesa publike i potrebe da se kroz njih kritički preispita prošlost... Relativizacija krivice i odgovornosti, dekontekstualizacija i fragmentacija narativa o prošlosti, minimalizacija zločina i dehumanizacija žrtava osnovne su karakteristike medijskog izveštavanja o domaćim suđenjima za ratne zločine.“

Istraživanje FHP međutim beleži da je „sasvim drugačija slika suđenja u kojima su optuženi pripadnici drugih nacija. Takva suđenja se razumeju kao pravda za žrtve, koja ukazuju na umešanost najviših političkih struktura te grupe u sâm zločin. Za optužene u ovim slučajevima nema ni opravdanja ni razumevanja, a zločini se razumeju kao monstruoza, necivilizovana zverstva. Izjave žrtava su daleko češće, a uz komentare političara i drugih zainteresovanih, ova suđenja lakše dolaze do naslovnih strana i izazivaju veći interes javnosti. I ona se najčešće koriste za potvrdu oficijelnog narativa o ratu te se, umesto tranzicione pravde, koriste za obnavljanje nacionalizma i narativa o srpskoj viktimizaciji.“

Na osnovu velikog broja podataka koje FHP u ovom istraživanju predočava, može se zaključiti da informisanje putem tzv. tradicionalnih – elektronskih i štampanih - medija u Srbiji o suđenjima za ratne zločine nema kvalitet koji bi do suočavanja sa prošlošću doveo. „Zločini, kao izolovani incidenti koje prenose svi mediji, ne predstavljaju pretnju zvaničnom narativu o prošlosti, i sve dok se ne dovode u vezu sa političkim strukturama, oni su bezopasni“, kaže se u izveštaju i podvlači da je „zato.. kontekstualizacija, kojom se ukazuje

²¹ *Državna televizija: Gašenje Haga*, Vreme, 14. mart 2002. godine

²² *Srebrenica - Suočavanje s istinom: Zavera stida*, Vreme, 19. jul 2001. godine

²³ Vidi na http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/11/medijski-diskursi_SR.pdf

na odgovornost srpskih vlasti i institucija, zapravo najmanje prisutna.“ Podaci koje je FHP radi ove analize prikupio ne pokazuju da je javni servis nekakav izuzetak od pravila.

Posredno, dolazimo do zaključka da - mada načelno ne postoji zatvorenost za ove teme - nema podataka koji bi ukazali da javni servis *po pravilu* informacije stavlja u relevantni kontekst, niti da je njegova načelna politika odstupanje od oficijelnog narativa o nedavnim ratovima. Uprkos obavezi izveštavanja u javnom interesu, medijski javni servis nije uticao da se javnost u Srbiji suoči sa ratnom prošlošću, niti je bio pokretač dijaloga o odgovornosti i obavezama prema žrtvama i budućim generacijama.

Iako su u pitanju procesi u kojima se utvrđuje odgovornost za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava lica koja su igrala ključnu ulogu u ratnoj prošlosti, medijski javni servis u Srbiji nije prenosio suđenje Radovanu Karadžiću, niti emituje prenose suđenja Ratku Mladiću.²⁴ Nije poznato da li je ikad razmatrana mogućnost prenosa preko radija, zbog navodno visokih troškova TV prenosa, iako u sastavu javnog servisa funkcionišu i radio stanice sa nacionalnom pokrivenošću.

Prema dostupnim podacima, tok suđenja pred npr. Odeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu, pa ni izricanje bilo koje od do sada donetih presuda, ni na jednom mediju pa ni na javnom servisu nisu prenošeni ni u jednom obliku (direktan TV ili radio prenos ili odloženi snimak).²⁵

b) INTERNET

Mada je prema podacima korisnika interneta u Srbiji više od 50%²⁶, *online* navike još uvek su nedovoljno razvijene. Još uvek je značajan broj onih koji koriste tradicionalne izvore radi dobijanja informacija, a dominantni medij je televizija. Među korisnicima interneta u Srbiji najviše je pripadnika mlađe populacije.

Nesporno je da internet ima svoju ulogu i u kontekstu kojim se ovde bavimo. Interesantno bi bilo, kao primer, ispitati iz kojih izvora to generacije, odrasle uz internet, crpe svoja saznanja o nedavnoj ratnoj prošlosti ili predmetnim suđenjima, pogotovu ako, između ostalog, u obzir uzmemo, u delu ove populacije, prisutnu naklonost optuženima za ratne zločine.²⁷ Zbog ograničenosti resursa nećemo se ovde baviti svim detaljima, ali jedan važan aspekt ćemo ispitati. Taj aspekt odnosi se na 1) informacije koje dolaze iz institucija dužnih da saopšte

²⁴ Ne presudan ali važan podatak može biti to što je u istraživanju Beogradskog centra za ljudska prava iz 2009. godine skoro 58% ispitanika odgovorilo da bi javni servis trebalo da prenosi suđenja (str. 20), a skoro 80% ispitanika odgovorilo je da bar ponekad pratilo prenose suđenja MKTJ (str 22.). Vidi na <http://wcjp.unicri.it/proceedings/docs/OSCESrb ICTY Perception in Serbia.pdf>

²⁵ U ovom kontekstu, krivica nije samo na medijima - primena važećih pravila o snimanju suđenja ne olakšava im rad. Vidi više pod *I saznati i razumeti*.

²⁶ <http://www.internetlvestats.com/internet-users/serbia/>

²⁷ Slikovit je i nalaz iz 2011. godine, predstavljen na prezentaciji istraživanja javnog mnjenja, koji ukazuje da, u odnosu na 2009. godinu (vremenski period kada je hapšen i isporučen MKTJ) čak 20% manje mladih između 18 i 23 godine zna za šta se to Radovanu Karadžiću sudi. Vidi u http://www.mc.rs/upload/documents/izvestaji/2012/Februar/Negativan_stav_o_Tribunalu.pdf

neprijatnu istinu i 2) da li te informacije, putem svojih internet prezentacija, institucije plasiraju.

„Institucije dužne da saopšte neprijatnu istinu“ – šta je to?

Prema rezultatima pomenutog istraživanja javnog mnjenja iz 2011. godine²⁸, ispitanici smatraju da bi “neprijatnu istinu“ trebalo da saopšte državne institucije (35%) ili pravosuđe (27%) ili svedoci događaja (13%). Tek na četvrtom mestu su političari (5%), a na šestom novinari (4%).

Zadržimo se ovde na percepciji najvećeg broja ispitanika i ukrstimo taj podatak sa sledećom pretpostavkom. Pretpostavka je da bi – s obzirom na protek vremena i broj nesporno utvrđenih činjenica – institucije trebalo da imaju jasan stav o zločinima učinjenim od strane srpskih snaga. U tom smislu njihove zvanične internet prezentacije trebalo bi da, u nekom aspektu, odražavaju taj stav, to jest tu politiku.

U potrazi za takvim informacijama, pretražili smo sadržaj internet prezentacija nekih od najznačajnijih institucija Republike Srbije:

- Ministarstvo pravde
- Ministarstvo unutrašnjih poslova
- Ministarstvo spoljnih poslova
- Ministarstvo odbrane
- Vojska Srbije
- Bezbednosno – informativna agencija (BIA)

Najupečatljiviji rezultati pretrage su sledeći:

- Sadržaj koji stranice plasiraju odnosi se uglavnom na tekući rad institucija i planove budućih aktivnosti (evropske integracije, kao primer). Sadržaj koji se odnose na bližu ratnu prošlost, u kontekstu koji nas ovde interesuje, uglavnom ne postoji.
- Pravilo da sadržaj koji se odnose na bližu ratnu prošlost, u kontekstu koji nas ovde interesuje, uglavnom ne postoji, ima jedan izuzetak. Određene institucije, naime, biraju i podcrtavaju pojedine događaje iz prošlosti i na svojim prezentacijama daju im poseban značaj. Po pravilu, to su informacije iz bliže prošlosti o stradanjima čije su žrtve lica srpske nacionalnosti, ili o aktivnostima u vezi sa tačno određenim ličnostima iz dalje prošlosti (kao primer, sadržaji o pogromu na Kosovu iz 2004. godine²⁹ ili o nasilju i netrpeljivosti prema Srbima u Hrvatskoj³⁰ na naslovnoj stranici Ministarstva spoljnih poslova, ili prezentacija Komisije za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944. godine³¹ na stranici Ministarstva pravde).
- Sadržaji u kojima se pominju pripadnici vojnog ili bezbednosnog vrha iz bliže ratne prošlosti postoje. Međutim, po pravilu, ukoliko je u pitanju funkcioner koji je optužen ili koji je bio osuđen u postupku za ratne zločine, podataka o tim okolnostima nema. Kao primer, sadržaj na stranici BIA o Jovici Stanišiću počinje i završava se objašnjenjem funkcije koju je obavljao i vremenskim periodom koji je proveo kao

²⁸ Vidi str. 147 Istraživanja (<http://www.bgcentar.org.rs/istrazivanje-javnog-mnenja/stavovi-prema-ratnim-zlocinima-haskom-tribunalu-domacem-pravosudu-za-ratne-zlocine/>)

²⁹ Vidi na <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/2013-05-16-10-43-58/zlocin-bez-kazne?lang=cyr>

³⁰ Vidi na <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/2013-05-16-10-43-58/-2014?lang=cyr>

³¹ Vidi na <http://www.komisija1944.mpravde.gov.rs/>

rukovodilac.³² Ne postoji sadržaj koji objašnjava ulogu jednog od rukovodilaca institucije u događajima iz ratne prošlosti, niti se iznose podaci o ishodu te uloge. Isto, kao primer, na stranici Ministarstva odbrane postoji izveštaj o povratku Vladimira Lazarevića u Srbiju.³³ Osim izjave samog osuđenog, u izveštaju se ne navodi ni sadržaj optužbi, niti sadržaj pravnosnažne presude kojom je bio osuđen na 14 godina zatvora.

- Mada se u postupcima pred MKTJ i pred Odeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu, između ostalih, sudilo i sudi se pripadnicima vojnih i policijskih snaga, na stranicama pobrojanih institucija nema o tome nikakvih sadržaja. Stranice ne sadrže ni dokumenata (optužnice ili presude, kao primer), niti poveznice koji bi upućivale na stranice Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, stranicu MKTJ ili slično.
- Sadržaji o podacima koji se odnose na ljudske gubitke u bližoj ratnoj prošlosti ne mogu se pronaći ni na jednoj od stranica institucija.³⁴
- Između ostalog, ni na jednoj od stranica institucija Republike Srbije ne može se pronaći na srpski jezik prevedena presuda Međunarodnog suda pravde po tužbi za genocid koju je Bosna i Hercegovina podnela 1993. godine protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije.³⁵ Presuda je inače dostupna na stranici Suda, na engleskom i na francuskom jeziku.

Takođe, uprkos činjenici da je Srbija učestvovala u nekoliko postupaka pred MSP koji se tiču bliže ratne prošlosti³⁶, dokumenti i detaljniji sadržaji o postupcima i ishodu postupaka ne mogu se pronaći ni na jednoj od stranica institucija.

Neke stranice prezentacija koje su ranije postojale i nosile jedan broj informacija sada više ne postoje / nisu pretražive - kao primer, stranica Jugoslovenske komisije za istinu i pomirenje.³⁷

Podsetimo, Srbija je Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju isporučila skoro ceo svoj tadašnji državni vrh – vojne i policijske dužnosnike i političko rukovodstvo. Ako se, sa tim na umu, vratimo na pitanje od koga smo ovde počeli, izvesno je sledeće: kada je saopštavanje građanima „neprijatnih istina“ u pitanju, barem kada su službene internet prezentacije institucija u pitanju, institucije Republike Srbije biraju da - čute.

Ako se od politike ćutanja i odstupa, i kada institucije i odluče da, ovim putem, činjenice o zločinima saopšte javnosti - odabir informacija i ton sadržaja je takav da se podržava službeni narativ o bližoj ratnoj prošlosti. U podacima koji se plasiraju vidljiva je selektivnost i vidljiv je izostanak konteksta.

Da sumiramo – insistiranje na značaju (ne)postojanja nekog sadržaja na internet prezentaciji neke od institucija može delovati kao trivija. Međutim, ukoliko *nijedna* od ovde pobrojanih,

³² Vidi na <http://www.bia.gov.rs/rsl/istorijat/dosadasnji-rukovodioci.html>

³³ Vidi na http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=9085

³⁴ Nevladine organizacije ukazuju na konstantnu zloupotrebu broja poginulih civila i pripadnika oružanih snaga, kao i na iznošenje netačnih podataka u cilju manipulacije javnošću. Kao primer vidi Saopštenje CEAS iz februara 2016. godine, <https://www.ceas-serbia.org/sr/aktuelno/saopstenja/4626-zaustaviti-manipulaciju-brojem-zrtava-nato-bombardovanja>

³⁵ Vidi na <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=f4&case=91&code=bhy&p3=4>

³⁶ Više postupaka pokrenuto je u kojima je tadašnja Savezna Republika Jugoslavija bila jedna od strana u sporu. Tako je u martu 1993. godine, iniciran postupak po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije. Potom je u aprilu 1999. godine SR Jugoslavija podigla tužbe protiv država članica NATO saveza, da bi u julu 1999. godine, Republika Hrvatska to isto učinila protiv SR Jugoslavije, itd.

³⁷ Vidi više u <http://pecanik.net/komisija-za-istinu/>

nadležnih, institucija javnosti na ovaj način ne saopštava utvrđene činjenice, to jest suštinski važne informacije ni o žrtvama, niti o odgovornima za zločine iz redova snaga i rukovodstva SRJ / Srbije iz neposredne ratne prošlosti, onda to sigurno nije podatak koji nema poseban značaj.

c) DRUGI IZVORI

Pretpostavka je da bi sadržaj službenih internet prezentacija institucija trebalo da bude u službi javnog interesa – to, između ostalog, znači izvor potpunih, objektivnih, pouzdanih informacija. Međutim, podaci pokazuju - barem kada su neke od institucija Republike Srbije u pitanju³⁸ - da to ne mora uvek biti slučaj.

Pobrojane okolnosti nameću pitanje – postoje li neki drugi izvori? Neki drugi način na koji bi se šira javnost u Srbiji mogla bez prepreka informisati i upoznati sa (potpunim, pouzdanim, poželjno izvornim) podacima o bližoj ratnoj prošlosti?

Načelna pretpostavka je da bi sadržaji sa informacijama i relevantnim podacima koji se odnose na ovu tematiku morali biti pohranjeni u institucijama, ali to ne moraju nužno biti samo institucije pravosudnih ili administrativnih nadležnosti. Između ostalog, to mogu biti institucije i ustanove koje imaju nadležnosti u polju obrazovanja ili kulture. Uzimajući u obzir protok vremena, tematiku i nosače informacija, razumno je pretpostaviti da bi se o neposrednoj ratnoj prošlosti i o ulozi SRJ / Srbije i srpskih snaga u tim događajima, moglo saznati u institucijama poput muzeja, arhiva, biblioteka..

U potrazi za takvim informacijama, obratili smo pažnju na jedan deo, od ukupnog broja, postojećih muzeja – ustanova finansiranih iz budžeta Republike Srbije³⁹:

- Istorijski muzej Srbije⁴⁰
- Muzej savremene umetnosti Beograd⁴¹
- Muzej Bezbednosno-informativne agencije⁴²
- Vojni muzej⁴³
- Muzej žrtava genocida⁴⁴
- Muzej istorije Jugoslavije⁴⁵

Naša pretpostavka bila je da postoji zainteresovan, prosečno obavešten građanin koji ima prosečna saznanja o tome koja muzejska ustanova bi trebalo da baštini (neke ili sve)

³⁸ Kao primer, u aprilu 2016. godina, FHP je saopštio da je sadržaj stranice Vojske Srbije, na kome je, između ostalog, zasnovan njihov izveštaj „Dosije Ljubiša Diković“, posle objavljivanja izveštaja bio izmenjen. Istraživači FHP uspeali su međutim da pronađu originalnu verziju internet prezentacije Vojske Srbije sa izvornim podacima na kojima su svoj izveštaj zasnovali. Vidi *Vojska Srbije uklonila javne podatke u cilju zaštite generala Dikovića*, <http://www.hlc-rdc.org/?p=31803>

³⁹ Zbog vremenskih i ograničenosti drugih resursa, pregled se odnosi samo na podatke o postavkama određenih muzeja u Beogradu. Zarad celovite i potpune slike i veće preciznosti nalaza, potrebno bi bilo sprovesti opsežnije i temeljnije istraživanje.

⁴⁰ <http://imus.org.rs/izlozbe/>

⁴¹ <http://www.msub.org.rs/stalna-postavka-dela-jugoslovenske-umetnosti-iz-zbirki-muzeja-savremene-umetnosti>

⁴² <http://www.bia.gov.rs/rsl/istorijat/muzej.html>

⁴³ http://www.muzej.mod.gov.rs/sr/muzejska-delatnost/zbirke/zbirka-fabrickog-naoruzanja-od-1945-godine#.V5vsC_m7iko

⁴⁴ <http://www.muzejgenocida.rs/%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B1%D0%B5.html>

⁴⁵ <http://www.mij.rs/upoznajte.html>

predmetne informacije. Pretpostavka je bila i da je građanin zainteresovan da sazna verodostojne podatke o bližoj ratnoj prošlosti – dakle, kao minimum, podatke o kontekstu sukoba, o naredbodavcima, o učiniocima, organizatorima, pomagačima učiniocima ratnih zločina, o okolnostima pod kojima su zločini činjeni, o žrtvama koje su tom prilikom stradale. Ukoliko bi ih potražio, saznao bi sledeće:

- U nadležnosti Istorijaskog muzeja Srbije su poslovi zaštite umetničko-istorijskih dela od značaja za istoriju Srbije.⁴⁶ Prema informacijama koje nam je sagovornica iz Muzeja pružila, Muzej ne raspolaže sadržajima iz novijeg doba. Postavke ili izložbe čija se tematika odnosila na period posle Drugog svetskog rata, činili su predmeti pozajmljeni iz srodnih muzeja.⁴⁷ Postavki ili izložbi koje se odnose na nedavnu ratnu prošlost nema, niti ih je bilo.
- U nadležnosti Muzeja savremene umetnosti su poslovi zaštite umetničko-istorijskih dela od značaja za savremenu likovnu umetnost od 1900. godine do danas.⁴⁸ Dostupni podaci govore da je MSUB jedno vreme organizovao povremene izložbe sa tematikom neposredne ratne prošlosti.⁴⁹ Danas, međutim, Muzej nije u punoj funkciji, niti ima podataka da u nekom od svojih prostora ima stalnu postavku sa ovom tematikom.
- Muzej Bezbednosno-informativne agencije nalazi se u Beogradu i nije otvoren za širu javnost. Tokom 2011. i 2012. godine mediji su izveštavali o postavci koja se odnosila između ostalog i na uhapšene i Tribunalu isporučene okrivljene, ali i o planovima tadašnjeg rukovodstva da ovu ustanovu otvore za širu javnost.⁵⁰ Na dopis upućen sa zahtevom da se odobri poseta ovoj ustanovi, Bezbednosno-informativna agencija nije odgovorila. Uvid u informacije koje Muzej pohranjuje, shodno tome, nije bilo moguće izvršiti.
- Vojni muzej bavi se „prikupljanjem, zaštitom, obradom, izlaganjem i publikovanjem predmeta iz vojne istorije srpskog naroda.“⁵¹ U stalnoj postavci izložen je deo muzejskog fonda koji „prikazuje 14 vekova ratne prošlosti srpskog naroda i naroda Balkana.“⁵² Najveći deo izloženog sadržaja odnosi na period do 1990. godine. Iako u veoma ograničenom prostoru, u Muzeju izložen je i sadržaj koji se odnosi na sukobe

⁴⁶ Vidi Rešenje o utvrđivanju nadležnosti muzeja prema vrstama umetničko-istorijskih dela i prema teritoriji, *Sl. glasnik* br. 28/95

⁴⁷ Prema dostupnim podacima, u Istorijaskom muzeju Srbije organizovano je nekoliko izložbi koje se odnose na period posle Drugog svetskog rata – kao primer “U ime naroda! Politička represija u Srbiji 1944-1953“ i „I pre i posle i sada“.

⁴⁸ Vidi Rešenje o utvrđivanju nadležnosti muzeja prema vrstama umetničko-istorijskih dela i prema teritoriji, *Sl. glasnik* br. 28/95

⁴⁹ Kao primer, izložba „Teorija 1995“ slovenačkog umetnika Marka Peljhana bila je postavljena 2010. godine u MSUB. Sadržaj izložbe bio je pokušaj rekonstrukcije kretanja trupa za vreme vojnih operacija i masovnih pogubljenja tokom rata u bivšoj SFR Jugoslaviji, a zasnovan je bio između ostalog na dugogodišnjem istraživanju događaja, uključujući i dokumente dobijene od MKTJ i MSP. Vidi *Izložba o događajima u Srebrenici 1995*, Blic, 3. decembar 2010

U ovom Muzeju izlagani su i neki drugi radovi savremene umetnosti koji su se osvrtni na i problematizovali pitanje zločina koje su činili pripadnici srpskih snaga – radovi umetnika Radenka Milaka, umetnica Milice Tomić i Šejle Kamerić i sl. (Intervju sa dr Branislavom Dimitrijevićem, istoričarem umetnosti, obavljen 14. jula 2016. godine)

⁵⁰ *BIA izlaže radove haških optuženika*, B92, 20. novembar 2011. godine i *Reporteri Novosti u poseti Muzeju BIA*, Novosti, 29. januar 2012. godine

⁵¹ Vidi str. 71 i 72 u

http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/informator/2016/april/informator_o_radu_mart_lat.pdf

⁵² *Ibid.*

koji su se odigrali na prostoru bivše SFR Jugoslavije i na NATO intervenciju 1999. godine.⁵³

- U nadležnost Muzeja žrtava genocida, zakonom je stavljena *obaveza* prikupljanja, obrade i korišćenja podataka o žrtvama genocida nad Srbima i *moćnost* prikupljanja, obrade i korišćenja podataka o genocidu nad Jevrejima, Romima i pripadnicima drugih naroda i nacionalnih manjina.⁵⁴ Muzej se u nizu svojih aktivnosti osvrće na događaje iz nedavne ratne prošlosti.⁵⁵
- Muzej istorije Jugoslavije, između ostalog, obavlja „poslove korišćenja i upravljanja istorijsko-kulturnim dobrima kojima će se ilustrovati istorijski period u kome je postojala država Jugoslavija.“⁵⁶ U okviru aktuelne stalne postavke pod nazivom „Izložba Jugoslavija: od početka do kraja“, između ostalog, govori se i o raspadu nekadašnje države i njegovom devastirajućem ishodu, uz osvrt na zločine izvršene u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, na Kosovu.⁵⁷ U kontekstu kojim se ovde bavimo, prvi put se susrećemo sa činjenicom da u okviru svojih aktivnosti jedna institucija javnosti saopštava neke informacije drugačije od opšteprihvaćenog narativa.

Uprkos tome što njena bliža prošlost obiluje tragičnim ratnim događajima i teškim kršenjima ljudskih prava, o čemu govori veliki broj činjenica utvrđenih u postupcima pred međunarodnim i domaćim pravosudnim telima, u Republici Srbiji ne postoji posebna ustanova muzejskog tipa koja bi prikupljala i čuvala podatke o žrtvama i učinjenim zločinima, o organizatorima, izvršiocima, o naredbodavcima zločina i bavila se utvrđivanjem i obeležavanjem mesta stradanja žrtava iz nedavne ratne prošlosti.

Da li bi muzeji trebalo da predvode u otvaranju dijaloga i o ovim društvenim pitanjima, promovišu kritičku misao, odgovornost društvenu, da li bi trebalo samo da čuvaju sadržaj, koji sadržaji postoji, a koji ne i zašto, koji sadržaj se plasira, a koji ne i zašto - sve to trebalo bi da bude predmet razgovora. Ono što je ovde izvesno, u kontekstu sadržaja koji nas ovde interesuje, to je da specijalizovana ustanova ovog tipa - ne postoji; uz to, postojeće muzejske ustanove koje se finansiraju iz budžeta Republike Srbije, kao pravilo, sadržaje o neposrednoj ratnoj prošlosti ne poseduju, niti postavke o toj tematici organizuju.

Kao izuzetak od tog pravila, u našem pregledu, izdvojilo se nekoliko institucija koje sadržaje o neposrednoj ratnoj prošlosti poseduju i postavke o toj tematici organizuju. Međutim, i kada

⁵³ Vidi na <http://www.muzej.mod.gov.rs/sr/muzejska-delatnost/zbirke/zbirka-fabrickog-naoruzanja-od-1945-godine#.V7hV-fl97IU>

⁵⁴ Stav 1 i 2 člana 1 Zakona o osnivanju Muzeja žrtava genocida, *Sl. glasnik RS*, br. 49/92, 53/93-dr. zakon, 67/93-dr. zakon, 48/94-dr. zakon i 101/05-dr. zakon

⁵⁵ Vidi na <http://goo.gl/ohrdT6>

⁵⁶ Stav 2 člana 3 Statuta Muzeja istorije Jugoslavije, dostupan na <http://www.mij.rs/o-nama/dokumenta.html>

⁵⁷ U katalogu izložbe se, između ostalog, navodi: „Neodgovorno ponašanje srbijanskog, slovenačkog i hrvatskog političkog vođstva, te nacionalnih vođa u Bosni i Hercegovini, nacionalistička pomama u širokim društvenim slojevima i nenačelno ponašanje Evropske zajednice i SAD doprineli su izbijanju najkrvavijih ratova na tlu Evrope posle Drugog svetskog rata... JNA je kompromitovala ugled antifašističke vojske iz Drugog svetskog rata. Osim nje, različite paravojske, koje su se neretko pozivale na ustaške ili četničke tradicije, i koje su često imale kriminalce na svome čelu, činile su ratne zločine.... temeljno razaranje Vukovara i granatiranje Dubrovnika, etnički progon i drugi ratni zločini nad Hrvatima i nad Srbima u Hrvatskoj, opsada Sarajeva, genocid nad Bošnjacima u Srebrenici, etnički progon i drugi teški ratni zločini nad civilima i ratnim zarobljenicima svih triju nacija – Bošnjaka, Srba i Hrvata – u Bosni i Hercegovini, te nad Albancima i nad Srbima na Kosovu i Metohiji.“

Vidi na <http://www.mij.rs/upoznajte/istorija-jugoslavije/127/izlozba-jugoslavija-od-pocetka-do-kraja.html>

je to slučaj, informacije o bližoj ratnoj prošlosti koje se pružaju nisu takvog kvantiteta i/ili kvaliteta da bi bile dovoljne prosečnom posmatraču da, kao minimum, potpuno razume bližu ratnu prošlost, da se sa takvom prošlošću suoči, niti da bi, na takvoj podlozi, mogao da zasnuje iole objektivni stav. Konkretnije, široj javnosti na ovaj način dostupne su 1) informacije da su se neki sukobi odigrali, ali lišene, kao minimum, elaboracije toka, ishoda⁵⁸ i konteksta sukoba (Vojni muzej); 2) informacije da je raspad nekadašnje države bio praćen teškim razaranjima, brojnim žrtvama, zločinima i napokon genocidom, ali - bez dalje elaboracije tih podataka (Muzej Istorije Jugoslavije); 3) informacije iz dalje i bliže prošlosti o stradanjima Srba, Roma i Jevreja, plasirane paralelno uz objašnjenja, između ostalog, u kojima se zločini koje su srpske snage izvršile u Bosni i Hercegovini - srebrenički genocid posebno - relativizuju ili poriču⁵⁹ (Muzej žrtava genocida).

Pojednostavljeno, na osnovu informacija koje muzejske ustanove čine dostupnim, a koje se odnose na bližu ratnu prošlost, ne samo da javnost ne može saznati, kao minimum, o odgovornosti naredbodavaca ili izvršilaca zločina, o činjenicama utvrđenim bilo pred međunarodnim ili nacionalnim pravosudnim organima – ona skoro da ne može saznati ni da su se neki sukobi, u kojima je državni (politički, vojni, policijski, medijski) vrh SRJ / Srbije bio jedan od glavnih aktera, uopšte odigrali.

U potrazi za izvorom informacija, takvim da ne podstiče zaborav ili negiranje, potrebno je, kada su institucije u pitanju, dakle, poći dalje.

U daljoj potrazi, obratili smo pažnju na neke od najznačajnijih ustanova nadležnih za arhivsku delatnost:

- Arhiv Jugoslavije⁶⁰
- Arhiv Srbije⁶¹
- Istorijski arhiv Beograda⁶²

Ove ustanove raspolažu možda najvećom količinom podataka sa teritorije Srbije, uključujući i teritorije država u čijem sklopu se nalazila. Između ostalog, neke od njih baštine građu koja se odnosi kako na velike međunarodne sukobe, tako i na postratni period u XX veku.

Dostupni podaci pokazuju i da neke od ovih ustanova organizuju manifestacije ili izložbe sadržaja koji baštine i tako, između ostalog, javnost podsećaju na utvrđene činjenice i podstiču da se zauzme stav o ratnim zločinima, o njihovim izvršiocima, o žrtvama.⁶³ Međutim, to nije slučaj kada je u pitanju bliža ratna prošlost. Kada je u pitanju izgradnja stavova javnosti o tom periodu, u obzir uzimajući preovlađujuće prećutkivanje, širenje

⁵⁸ Kao primer, iako je odgovornost političkog, ali i vojnog rukovodstva SRJ/Srbije za događaje na Kosovu utvrđena pravnosnažnim presudama MKTJ, posetilac Muzeja o tome ne može saznati ništa.

⁵⁹ Tako, kao primer, u svom autorskom tekstu rukovodilac Muzeja naglašava da se „sudbina muslimanskih vojnika jula 1995. godine ne može se kvalifikovati kao genocid već kao zločin“, a da je „...posebna tema.. unapred zadati broj stradalih: 8.000! Planeri medijske hajke želeli su da od srpskog stradalnog naroda naprave zločinačkim pa su, osim ostalog, taj broj proglasili svetim i nedodirljivim...“ Vidi više na <http://goo.gl/ky70Ld> Takođe, jedna od vesti govori o uključivanju Muzeja u obeležavanje godišnjice „tragičnih događaja u i oko Srebrenice“ u povodu koje je rukovodilac ustanove učestvovao na predstavljanju knjige *Srebrenička podvala* organizovane u maju 2016. godine u Beogradu. Vidi više na <http://goo.gl/WlrtFG> Itd.

⁶⁰ <http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home.html>

⁶¹ <http://www.archives.org.rs/>

⁶² <http://www.arhiv-beograda.org/index.php/rs/>

⁶³ Kao primer, stalna postavka u Istorijskom arhivu Beograda pod nazivom „Vekovi Beograda / XIV – XX vek“ u okviru koje se, između ostalog, pred javnost iznose podaci o stradanjima u XX veku, zatim o suđenjima pripadnicima specijalne policije, upravniku koncentracionog logora na Banjici i sl.

poluinformacija ili dezinformacija, u ovom trenutku ne može se reći da arhivi u Srbiji doprinose sprečavanju takvog razvoja događaja.

U ovom trenutku, čuvanje i vođenje arhive MKTJ povereno je službi Mehanizma za međunarodne krivične sudove za arhiviranje i dokumentaciju (MARS) u Hagu, Holandija.⁶⁴

U godinama tokom kojih je MKTJ radio u punom kapacitetu, vođen je veći broj rasprava o tome gde u budućnosti arhivu pohraniti. Nije poznato da su ustanove nadležne za arhivsku delatnost u Srbiji zahtevale ili pokretale inicijative da se kod njih pohrani građa ili makar deo građe koji se odnosi na suđenja pripadnicima političkog, vojnog i policijskog vrha SRJ / Srbije.

Jedan od razloga za to svakako može biti Zakon o kulturnim dobrima⁶⁵, koji kao pravilo, naime, propisuje da će se sređena i popisana arhivska građa predati na čuvanje nadležnom arhivu posle 30 godina, računajući od dana nastanka građe (čl. 39, st. 1 Zakona). Ukoliko bi kao primer uzeli rad domaćih institucija za ratne zločine, to bi značilo, po pravilu, da bi se dokumenti iz predmeta u arhivima mogli naći od 2033. godine pa nadalje.

Isti propis, međutim, predviđa i mogućnost da se građa u arhivu nađe i pre propisanog roka, a to je slučaj kada se sporazumom između imaoca arhivske građe i nadležnog arhiva dati rok skrati (čl. 39, st. 6 Zakona). Iako prema zakonu postoji ta mogućnost, prema dostupnim podacima ustanove Republike Srbije nadležne za arhivistiku ne raspolažu na ovaj način ustupljenim sadržajima koji se odnose na bližu ratnu prošlost.⁶⁶

Kada su, dakle, u pitanju primarni izvori informacija (kao primer, optužnice, transkripti, presude, sakupljena građa i dokumenti (iskazi preživelih žrtava, očevidaca, sudskih veštaka i drugih svedoka, itd)) poreklom iz međunarodnih i domaćih instanci nadležnih za pitanja individualne krivične odgovornosti, kao i sudova u čijoj su nadležnosti sporovi između država, a koji se odnose na SRJ / Srbiju ili na optužene članove državnog vrha, dolazimo do zaključka da ni arhivi Republike Srbije, ovakvi kakvi su u ovom trenutku, nisu mesto gde zainteresovana javnost može pronalaziti i neposredan uvid vršiti u takvu građu.

Potragu za primarnim izvorima informacija, dakle, bilo je potrebno nastaviti dalje. U kontekstu našeg istraživanja, a u svetlu činjenice da ozbiljnije *online* navike u Srbiji još uvek nisu razvijene, dok se tradicionalnim načinima prikupljanja znanja i informacija još uvek služi nemali broj građana, smatrali smo da ima smisla pažnju posvetiti sadržajima koje baštine javne biblioteke.⁶⁷

U odnosu na arhive, svakako, u bibliotekama se pre mogu naći nekonvencionalni, sekundarni izvori, no to ne znači da ne bi mogli biti pohranjeni i primarni izvori informacija. Takođe, ako

⁶⁴ Vidi na <http://www.unmict.org/bcs/o-mehanizmu/arhive-me%C4%91unarodnih-krivi%C4%8Dnih-sudova>

⁶⁵ *Sl. glasnik RS*, br. 71/94, 52/2011 - dr. zakoni i 99/2011 - dr. zakon

⁶⁶ Podaci iz kataloga COBIB pokazuju da biblioteka Arhiva Jugoslavije, kao primer, čuva, neke zapise (mahom sekundarne izvore informacija) koji se odnose na sukobe na prostoru bivše SFR Jugoslavije. Broj i kvalitet tih zapisa nije zanemarljiv, ali nije ni takav da bi se moglo reći da su arhivi, u ovom trenutku, nosioci prelomne uloge u procesu suočavanja sa prošlošću kroz obaveštavanje o utvrđenim činjenicama.

⁶⁷ Vidi na <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=sc>. Naša šretraga nije obuhvatila pobrojane specijalne biblioteke koje se finansiraju iz izvora koji nisu budžet Republike Srbije.

se vratimo na početak ovog teksta i na našu „pretpostavku obaveštenosti“ s obzirom na protok vremena, razumno bi bilo očekivati - s obzirom na potencijalno veliki broj zainteresovanih javnosti - da je najveći broj informacija ove vrste dostavljen bibliotekama širom Srbije i da su tako učinjene dostupnim potencijalno zainteresovanim korisnicima.⁶⁸

Sa tog polazišta, pretraživana je uzajamna bibliografsko-kataloška baza podataka COBIB⁶⁹, u kojoj su, u ovom trenutku, pohranjeni podaci o oko 3 miliona zapisa. S obzirom na obim sadržaja, mogućnost raznovrsnih pretraga, a posebno ograničenje u svetlu činjenice da se u ovom radu oslanjalo samo na *online* bazu⁷⁰, kako bi nalazi i zaključci bili precizniji i manje deskriptivni, a više faktografski, potrebno bi bilo opširnije istraživanje i analiza.

Uz ogradu, dakle, najupečatljiviji rezultati pretrage sadržaja oko 140 biblioteka finansiranih iz budžeta Republike Srbije su sledeći:

- Specijalizovana biblioteka za ovu tematiku tj. specijalizovane biblioteke, finansirane od strane države, u ovu svrhu, ne postoje. Nije poznato niti ima podataka da je bilo ikakve posebne intervencije države sa ciljem da se na sistemski i ujednačen način, svim zainteresovanim javnostima bez obzira na to gde u Srbiji žive, putem mreže javnih biblioteka, pruži mogućnost da budu sveobuhvatno upoznati sa ratnom prošlošću kroz činjenice utvrđene u sudskim procesima.
- Obaveza biblioteka da prikupljaju, obrađuju, štite, čuvaju, predstavljaju i daju na korišćenje bibliotečku građu i izvore, propisana je zakonom.⁷¹ U smislu te obaveze, u ovim bibliotekama postoji raznovrsnost izvora o bližoj ratnoj prošlosti. Postoji jedan broj primarnih izvora informacija. Postoji veliki broj sekundarnih izvora informacija (prikazi događaja iz ugla autora, memoari, novinski članci i sl.)
- Kada su primarni izvori informacija u pitanju, ukoliko ih biblioteke poseduju, onda su to sadržaji o suđenjima pred MKTJ.
Kao primer, u 20 javnih, univerzitetskih i visokoškolskih biblioteka u Srbiji pohranjeni su transkripti suđenja Slobodanu Miloševiću, presude MKTJ koje se odnose na Srebrenicu (u 23 javne, univerzitetske i visokoškolske biblioteke), literatura o presudama i priznanjima krivice - Biljana Plavšić i drugi (u 26 biblioteka), itd. Deluje da je sam sadržaj dostupan u meri u kojoj su u to uloženi resursi i naponi izdavača (nevladinih organizacija mahom) dozvoljavali. To može biti razlog zašto neka pretraživanja, ali ne i sva, daju rezultate (kao primer, bez rezultata u pretragama „Milan Lukić“, „predmet Višegrad“, „Ovčara“, „Željko Ražnatović“..). Pretraga je pokazala i prisustvo izvora, koji sadrže transkripte, završne reči i druge dokumente iz procesa, a čiji je izdavač stranka čiji je optuženi pred MKTJ član (tok suđenja Vojislavu Šešelju).
- Deo primarnih izvora podataka o postupku po tužbi iz 1993. godine, koju je Bosna i Hercegovina podnela MSP protiv tadašnje SRJ, dostupan je (publikacija o odbrani Srbije pred MSP, kao i publikacija koja sadrži presudu MSP, u sporu po tužbi Bosne i

⁶⁸ "Biblioteke su ...suštinski značajne za informisanost građana,..(i) pokretač su sveukupnog razvoja slobodnog, demokratskog građanskog društva." (stav 1 člana 5 Zakona o bibliotečko-informacionoj delatnosti, *Sl. glasnik RS* br. 52/2011)

⁶⁹ Vidi na <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=BMEN&id=0139459675247308>

⁷⁰ Kao primer, mogućnost grešaka pri u nošenju podataka ili ključnih reči, pojava različitih rezultata ili broja rezultata pri istim pretragama i sl. Isto, nije nam bilo poznato da li knjige možda postoje, ali još nisu unete u bazu. Takođe, ne može se sa sigurnošću ceniti da li su neke zapise biblioteke dobijale (po raznim osnovama) ili su ih samoinicijativno nabavljale, a ta je razlika značajna.

⁷¹ Vidi član 8 Zakona o bibliotečko-informacionoj delatnosti

Hercegovine, u 22 javne, univerzitetske i visokoškolske biblioteke). Primarnih izvora informacija o postupku po tužbi iz 1999. godine, koju je Hrvatska podnela MSP protiv tadašnje SRJ, prema rezultatima pretrage, nema (nekoliko sekundarnih izvora je dostupno). Primarnih izvora informacija o postupku po tužbi iz 1999. godine, koju je SRJ podnela MSP protiv osam država članica NATO saveza, prema rezultatima pretrage, takođe nema (nekoliko sekundarnih izvora je dostupno).

- Kada su sekundarni izvori informacija u pitanju, njihov broj i njihova dostupnost, premašuju u znatnoj meri ukupan broj (i distribuciju po bibliotekama) onih zapisa u kojima se nalaze izvorni dokumenti (optužnice, transkripti, presude, itd). U javnim i/ili univerzitetskim bibliotekama dostupni su tako, između ostalog, primerci dela, od kojih neka u vezi sa kritičnim događajima, čiji su autori osuđeni i /ili optuženi pred MKTJ - Veselin Šljivačanin⁷², Vojislav Šešelj⁷³, Slobodan Milošević, Biljana Plavšić i sl. Dostupne su i knjige osuđenih Milana Lukića, Momčila Krajišnika, itd.
- Dalje, pretraga kataloga prikazuje i više desetina zapisa, pohranjenih u nizu javnih biblioteka širom Srbije, o Radovanu Karadžiću, zapisa čiji je autor Radovan Karadžić i zapisa Međunarodnog odbora za istinu o Radovanu Karadžiću. Optužnice protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića (u publikaciji sarajevskog Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava), sa druge strane, dostupne su u dve biblioteke, i to u Beogradu i u Novom Sadu.
- U broju i distribuciji sekundarnih izvora informacija upečatljivo su prisutni rezultati izdavačke delatnosti „Istorijskog projekta Srebrenica“ - prema dostupnim podacima, inicijative koja osporava utvrđene činjenice o srebreničkom genocidu.⁷⁴ Pretraga pokazuje čitav niz zapisa ovog izdavača pohranjenih u bibliotekama širom Srbije. Među njima ističe se „Srebrenica – službena laž jedne epohe“ (dostupno u 15 javnih biblioteka), dok se „Srebrenica – falsifikovanje istorije“ može naći u 35 javnih i univerzitetskih biblioteka u Srbiji.
- O sadržajima koji se odnose na ratne zločine koje su izvršili pripadnici srpskih snaga, pretraga pokazuje veoma mali broj rezultata. Sa izuzetkom predmeta „Škorpioni“, čiji su izvodi iz transkripta i odabrani pisani dokumenti, u publikaciji, pohranjeni u 27 javnih, univerzitetskih i visokoškolskih biblioteka, predmeta „Podujevo“ (u 24 biblioteke) i predmeta „Suva Reka“ (u, pak, samo 4 biblioteke) – sravnjujući podatke sa stranice Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije o predmetima⁷⁵ sa sadržajem baze, primetili smo da je broj ostalih (pretraživih) izvora informacija upadljivo mali. Pretraga pokazuje postojanje od jednog do tri zapisa, uglavnom sekundarnih izvora i uglavnom pohranjenih samo u Beogradu ili u Novom Sadu (kao primer – „otmica u Štrpcima“ (2 sekundarna izvora)

⁷² Tako je knjiga „Med i žuč“, pohranjena u 28 javnih biblioteka, „Branio sam istinu: 2450 dana u Hagu“ u 27 javnih biblioteka, „Sine, budi čovek“ u 23 javne i univerzitetske biblioteke u Srbiji.

⁷³ Više desetina naslova ovog tipa, ovog autora, svaki u više primeraka, pohranjeni su u javnim i/ili univerzitetskim bibliotekama u Srbiji - kao primer: „Pljačkaš novca Ujedinjenih nacija Hans Holtaus“ (u jednoj biblioteci), „Degenerisani majmun Bakone Džastis Moloto“ (1), „U čeljustima Kurve del Ponte“ (u 3 biblioteke), „Korumpirani predsednik nelegalnog Haškog suda Fausto Pokar“ (3), „Lažljiva haška pederčina Džefri Najs“ (u 4 biblioteke), „Holandski kurvin sin Alfons Ori“ (4), „Retardirana haška tužiteljka Hildegard Uerc-Reclaf“ (4), „Južnokorejska gnjida O-Gon Kvon“ (u 5 biblioteka), „Politički ortakluk Kurve del Ponte i Kurve del Koštunice“ (5), „Afera Hrtkovci i ustaška kurva Nataša Kandić“ (u 9 biblioteka), itd.

⁷⁴ Prema navodima medija, tužilaštvo Republike Srpske je 2014. godine potvrdilo da je „pokrenulo istragu o poslovanju ove organizacije, koja je utemeljena uz pomoć vlade tog entiteta, kako bi osporila sudski dokazane činjenice o razmerama genocida.. nad srebreničkim bošnjacima.“ O okolnostima vidi više u *Republika Srpska istražuje zakladu koja negira genocid u Srebrenici*, Index.hr, 4. jul 2014, *Vlada RS za negiranje genocida dala 1.898.900 KM*, Klix.ba, 14. april 2014. godine, i sl.

⁷⁵ Vidi na <http://www.tuzilastvorz.org/sr/predmeti/predmeti->

„Lovas“ (1 sekundarni izvor), „Ovčara“ (1 članak u jednom časopisu), „braća Bitići“ (1 sekundarni izvor), „Čuška“ (1 sekundarni izvor)). Nijedan rezultat, u kontekstu kojim se ovde bavimo, nije pronađen pretraživanjem ključnih reči: „Milan Milutinović“, „Nikola Šainović“, „Sjeverin“, „Batajnica“, „Tekija“...

U sistemu COBIB nije pretraživ sadržaj fondova biblioteke namenjene polaznicima Vojne akademije. Učenici, kadeti, polaznici i studenti Vojne akademije, ali i svi pripadnici Ministarstva odbrane i Vojske Srbije imaju mogućnost korišćenja fondova Centra za bibliotekarstvo, vojnonaučnu dokumentaciju i informaciju (CBVDI). Korisnicima van sistema odbrane pristup bibliotekskim fondovima Centra je ograničen.⁷⁶

Sa ciljem da saznamo u kojoj meri primarni izvori informacija o međunarodnim i domaćim suđenjima za ratne zločine jesu (ili nisu) na raspolaganju korisnicima, zatražili smo pristup fondovima CBVDI. Sa zahtevom obratili smo se Vojnoj akademiji i Ministarstvu odbrane Republike Srbije. Na upućene molbe za dozvolu za pristup fondovima, osim potvrde da je su dopisi primljeni, Ministarstvo nije odgovaralo. *De facto*, dozvola za uvid u sadržaj fondova nije nam bila data.

Za donošenje konačnih zaključaka, ponovićemo, potrebna bi bila opsežnija analiza. Ono što se na osnovu pregledanog, međutim, nameće kao utisak je da – uz to što relativizovanje i/ili negiranje genocida nije inkriminisano – država nije uradila skoro ništa da se stvore uslovi da bi javnost, na ovaj način, mogla biti sistemski obaveštena / upoznata sa činjenicama i utvrđenom odgovornošću za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava iz bliže ratne prošlosti.

Da su, naime, izostali napori civilnog sektora i međunarodnih institucija i organizacija, izvesno je da se u javnim bibliotekama ne bi našle primarne informacije bar o jednom broju procesa pripadnicima državnog vrha SRJ/Srbije (i Republike Srpske) vođenih pred MKTJ. Isto važi i kada su u pitanju domaća suđenja za ratne zločine, gde su napore ulagali i doprinos davali i predstavnici Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, pojedine sudije, nezavisni stručnjaci za pitanja ratnih zločina...

Praksa, pak, domaćih javnih preduzeća, kao što je „Službeni glasnik“, koja objavljuju knjige lica osuđenih pred MKTJ za ratne zločine⁷⁷ ili ažurnih nabavki i distribucija knjiga članova porodica lica procesuiranih pred MKTJ⁷⁸, govori nam da su ustanove i institucije Republike Srbije voljne da brinu o dokumentovanju ili obaveštavanju javnosti o nedavnoj ratnoj prošlosti, i to na proaktivan način, ali - ukoliko se radi o sadržajima koji službeni narativ o nedavnoj ratnoj prošlosti održavaju.

Takođe, kao što je sistemska akcija države do danas izostajala, jednako nije poznato da postoji ili da se na nivou države za budućnost planira bilo kakva organizovana, sistemska aktivnost sa ciljem redovnog objavljivanja, ravnomernog distribuiranja i pohranjivanja

⁷⁶ Više vidi na <http://www.va.mod.gov.rs/cms/view.php?id=902>

⁷⁷ Kao primer, „Sine, budi čovek“ Veselina Šljivančanina objavljena je 2015. godine i pohranjena u 23 javne i univerzitetske biblioteke u Srbiji. Izdavač knjige je javno preduzeće „Službeni glasnik“.

⁷⁸ Kao primer, u junu 2016. godine Komisija za otkup knjiga za javne biblioteke u Republici Srbiji Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije odobrila je nabavku memoara udovice Slobodana Miloševića. Knjiga Mirjane Marković „Bilo je to ovako“ (objavljena 2015. godine), nabavljena je i nalazi se u 13 javnih biblioteka širom Srbije. Vidi i <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/memoari-mire-markovic-u-bibliotekama-srbije>

sadržaja zasnovanih na utvrđenim činjenicama, ne bi li postali / bili dostupni najširoj javnosti u Srbiji.

Ustanovljene sa ciljem da deluju u javnom interesu, institucije, iz dosad prikazanog proizilazi, u ovom trenutku *de facto* učvršćuju sistem „nesaopštavanja neprijatne istine“ javnosti. Tako, paradoksalno, proširuju prostor za zloupotrebe, manipulacije i politički populizam.

Efekat tog faktičkog stanja – kao dodatna nepravda - ne pogađa nužno one koji raspolažu određenim resursima i/ili (pred)znanjima – rezistentni deo populacije. Dezinformacijama i poluinformacijama izloženi i pogođeni mogu izvesno biti najviše mladi i/ili oni kojima ustanove (ovde - biblioteke) mogu biti jedini izvor ikakvih informacija i/ili saznanja, pa i o ovoj tematici (zbog oskudice u resursima, nevladanja IT tehnologijama, jezicima, života van društveno-političkih centara i sl).

3. OBRAZOVANJE

Jasno je sada već da pretpostavka sa početka - da je posle toliko vremena, kroz obaveštavanje zasnovano na činjenicama putem raznih izvora, društvo suočeno sa prošlošću i da je osigurano od ponavljanja sukoba i zločina – nije baš na čvrstom temelju.

O tome koliko novije generacije u Srbiji (ne) znaju o zločinima, o žrtvama i o naredbodavcima i izvršiocima zločina iz bliže ratne prošlosti, nema novijih izvora podataka.⁷⁹ Naklonost prema ekstremnim i desnim političkim opcijama raste⁸⁰, a karakteristično za Srbiju je još i to da novije generacije svoje idole pronalaze u pripadnicima rukovodstava SRJ/Srbije i Republike Srpske, koji su se zbog svojih uloga u zločinima koji su se tokom sukoba odigrali, našli pred MKTJ. Iz medijskih izveštaja može se saznati da je „tek 5% mladih čulo za Srebrenicu“ ili da je studentima jednog beogradskog fakulteta „sadržaj presude MKTJ koja se odnosi na silovanje žena u Foči bio smešan.“⁸¹

Deluje da ovakve stavove oblikuju među mladima često konzumirani sadržaji – tabloidno novinarstvo, opskurni internet sadržaji, isl. Pažljivije analizirajući zaključili bi, pak, da plasiranje dezinformacija ili poluinformacija ne bi, bez teškoća, stvaralo (kritično) problematične stavove, da u društvu postoji obrazovni sistem (iole) zasnovan na inkluziji, osavremenjenom, neutralnom i objektivnom, nacionalno neobojenom gradivu, i koji građanina osposobljava za kritičko promišljanje.

Da li je obrazovni sistem u Srbiji takav da oprema društvo da deluje protiv netolerancije, diskriminacije, protiv neodgovornosti? Da li je, kao minimum, narativ o nedavnoj ratnoj prošlosti, zasnovan na u procesima utvrđenim činjenicama, uključen i čini obavezno gradivo?

⁷⁹ Jedno ispitivanje, o kome bližih podataka nema, u svrhu izrade predloga preporuka o uvođenju tranzicione pravde u univerzitetske programe, sproveo je FHP (vidi na <http://goo.gl/WwvUfL>). Delom neke podatke sadrži istraživanje Beogradskog centra za ljudska prava iz 2011 godine. Opsežnija i ozbiljnija istraživanja o ovoj temi u poslednjih 5 godina nisu sprovedena. Manje / pilot istraživanje sprovela je Inicijativa mladih za ljudska prava u 2015. godini o obaveštenosti o ratnim zločinima i suđenjima, u kome su ispitanici bili mladi Albanci i Srbi na Kosovu (vidi <http://www.recom.link/hr/koliko-se-mladi-albanci-i-srbi-medusobno-poznaju/>)

⁸⁰ Vidi *Zašto mladi Srbi mrze Hrvatsku, EU i NATO?*, Deutsche Welle, 12. avgust 2016. godine

⁸¹ Vidi *Zašto su se beogradski studenti smejali silovanjima u Foči?*, Radio Slobodna Evropa, 28. avgust 2016. godine

Da li obrazovni sistem u Srbiji osposobljava za kritičko promišljanje, recimo, dezinformacija ili poluinformacija o bližoj ratnoj prošlosti? Dostupni podaci na sve daju isti odgovor – ne.

Obrazovni sistem nedovoljno je reformisan, a njegovi (suštinski) problemi redovno su na dnu lestvice političkih prioriteta. Da kurikulum i gradivo u srednjim školama i na fakultetima u Srbiji ili ne sadrže ili sadrže nekompletne ili netačne podatke o neposrednoj ratnoj prošlosti, činjenica je na koju je godinama već ukazivalo i upozoravalo civilno društvo u Srbiji - nevladine organizacije, inicijative, nezavisni stručnjaci. Podrška vlasti reformskim projektima u ovom polju, po pravilu je izostajala.⁸² Pojedini stručnjaci koji su pokušali da unesu promene, suočavali su se sa posledicama.⁸³ Ishod inicijativa civilnog sektora koje su trenutno u toku⁸⁴, stoga, ne iščekuje se bez zabrinutosti.

Do nekih naznaka promene, kada su škole u pitanju, dolazi nedavno – naime, u ključnim strateškim dokumentima koje je usvojila u februaru 2016. i u septembru 2015. godine, Vlada Republike Srbije izrazila je načelnu posvećenost „unapređenju nastavnih programa na način koji...omogućava učenicima dovoljnu količinu relevantnih informacija o sukobima.. i ratnim zločinima..⁸⁵, kao i cilju da iz svih „udžbenika, nastavnih planova i programa i drugih nastavnih materijala na svim nivoima obrazovanja“ bude „uklonjen bilo kakav diskriminatorski sadržaj.“⁸⁶ Mada je u pitanju svakako dobra vest, postoje podaci koji ukazuju da bi sprovođenje ove načelne posvećenosti u praksi bilo problematično.⁸⁷ Primenu je stoga važno budno pratiti.

S obzirom na postojanje načelne posvećenosti predmetnim reformama u školama (i s obzirom na autonomiju univerziteta) zainteresovalo nas je da li je situacija ista ili pak drugačija u ustanovama visokog obrazovanja. U tu svrhu, u fokus smo stavili nekoliko najznačajnijih visokoškolskih institucija, finansiranih iz budžeta Republike Srbije, sa sedištem u Beogradu.⁸⁸

S obzirom na broj univerziteta i fakulteta koji mogu biti relevantni, na njihovu raspoređenost po Srbiji, kao i na nedovoljno resursa i prostora da bi to sve bilo obavljeno u ovom radu,

⁸² Kao primer, 2005. godine resorno ministarstvo, u vladi dr Vojislava Koštunice, na čijem čelu je tada bio dr Slobodan Vuksanović, povuklo se iz projekta finansiranog iz sredstava EU, čiji je cilj bio plasiranje udžbenika istorije osavremenjenog i balansirano sadržaja u škole u Srbiji. (Izlaganje dr Dubravke Stojanović na skupu u organizaciji FHP, održanog 14. septembra 2015. godine u Beogradu)

⁸³ Kao primer vidi *Beograd: Profesorka Dulić penzionisana nakon pisanja o zločinima u BiH*, Radio Slobodna Evropa, 28. jun 2012. godine

⁸⁴ Više vidi u *Učenje o prošlosti: ka ponavljanju ili ka pomirenju?*, FHP, 20. april 2016. godine

⁸⁵ *Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina*, februar 2016. godine, cilj 3, str. 35

⁸⁶ Vidi pod Aktivnost 3.8.1.10 u Akcionom planu za Poglavlje 23, septembar 2015. godine

⁸⁷ Prema navodima predstavnika MKTJ *Outreach* programa u Beogradu, događalo se da načelna saglasnost ministarstva nadležnog za resor prosvete za predavanja o MKTJ u školama u Srbiji bude data, ali da održavanje predavanja onda ne dozvoli direktor škole.

⁸⁸ Podatke smo prikupili u intervjuima obavljenim sa profesorima Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, ali i sa profesorkama Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu, predstavnicima Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, predstavnikom MKTJ *Outreach* programa u Beogradu i nekoliko ekspertkinja i eksperata za pitanja ratnih zločina. Intervjui su obavljani sa dr Bojanom Milisavljevićem (Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Vesnom Knežević Predić (Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu), dr Violetom Beširević i dr Slađanom Jovanović (Pravni Fakultet Univerziteta Union u Beogradu), Goranom Georgijevim (Kancelarija *Outreach* programa MKTJ-a u Beogradu), Brunom Vekarićem (Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije), Marijanom Tomom i Nemanjom Stjepanovićem (stručnjaci Fonda za humanitarno pravo) i Jelenom Stevančević (nezavisni stručnjak). Dopise sa molbom za razgovor uputili smo bili i Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Kriminalističko policijskoj akademiji u Beogradu, Vojnoj akademiji...; međutim do podataka od jednog broja ustanova nije bio moguće doći.

smatramo da bi opširnije istraživanje i analiza bili potrebni radi nalaza i zaključaka koji su precizniji i manje deskriptivni, a više faktografski. Uz tu ogradu, dakle, najupečatljiviji nalazi su sledeći:

- Znanja studenata o tranzicionoj pravdi, ukoliko ih ima, mahom zavise od postojanja ličnih inicijativa samih profesora. Pojedini profesori rade na tome da se studentima organizuju predavanja ili poseta kao primer, predstavnika MKTJ ili predstavnika Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije. Iako veoma značajne, ove inicijative u cilju edukacije povremene su, zavise od profesora (diskrecija) i nisu systemske prirode.
- Svi sagovornici sa fakulteta finansiranih iz budžeta Republike Srbije potvrdili su da su „fakulteti otvoreni za ove teme i da su studenti zainteresovani“ - na svim fakultetima održavana su povremeno predavanja koja su držali predstavnici MKTJ. Sprovedeni su, u jednom periodu, i projekti u saradnji nekih fakulteta i međunarodnih organizacija, sa tematikom ratnih zločina.
- Sagovornicima sa fakulteta nije bilo poznato da je, u skorije vreme, bilo kontakata u cilju neke saradnje između fakulteta i Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu – u kontekstu npr. predavanja, dovođenja studenata na suđenja i sl. – niti da je bilo reči o sklapanju nekakvog sporazuma / formalizacije te vrste saradnje.
- U pogledu obaveznog gradiva, celoviti predmet ili program kroz koji bi se relevantna tematika obrađivala i (obavezno) usvajala na fakultetima finansiranim iz budžeta Republike Srbije ne postoji - studenti usvajaju po deo teorijskih znanja kroz razne predmete (npr. na Pravnom fakultetu – kroz Međunarodno javno pravo, Međunarodno krivično pravo, Međunarodno humanitarno pravo, Ljudska prava, Krivično pravo..).
- Znanja iz predmeta koji se najbliže bave ovom tematikom (npr. Međunarodno krivično pravo, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu), nisu obavezna za sve studente. U tom smislu, bliža znanja usvaja obavezno samo određen broj studenata - oni koji se za određeni fakultetski smer opredele. Taj procenat nije uvek veliki, tako da se može pretpostavljati da se sa elementarnim pojmovima upozna veoma mali procenat od ukupne populacije studenata. Ni taj procenat studenata, međutim, predmet ne obavezuje na upoznavanje sa praksom procesuiranja okrivljenih za ratne zločine.
- Uz to što se mali broj studenata može opredeliti da se bliže upozna sa, kao primer, međunarodnim krivičnim pravom, i taj mali broj može doći u situaciju da koristi udžbenike koji se i dalje fokusiraju na *spornu legitimnost i legalnost MKTJ* (kao primer, udžbenik „Međunarodno krivično pravo“ dr Zorana Stojanovića iz 2012. godine, inače obavezan za studente dodiplomskih, kao i za studente na master studijama na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu) i koji primere iz prakse MKTJ pominju samo ako potkrepljuju te i takve tvrdnje autora.
- Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, prema podacima, postoji između ostalog i program „Kliničko pravno obrazovanje“⁸⁹ koji studentima pruža šansu da se obuču praktičnim veštinama u raznim oblastima prava. Fakultet, do sada, nije imao, međutim, ni sličnu aktivnost u vezi sa ratnim zločinima ili sa tranzicionom pravdom.
- Interesantno je da izgleda nijedan od fakulteta finansiranih iz budžeta Republike Srbije nema posebnu biblioteku koja bi baštinila primarne izvore informacija koji se odnose na SRJ / Srbiju ili na optužene članove državnog vrha (kao primer, optužnice, transkripte, presude, sakupljenu građu i dokumente (iskaze preživelih žrtava, očevidaca, sudskih veštaka i drugih svedoka, itd)) iz slučajeva pred međunarodnim i domaćim instancama nadležnim za pitanja individualne krivične odgovornosti, kao i

⁸⁹ Vidi na <http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/PRAVNA%20KLINIKA.htm>

sudova u čijoj su nadležnosti sporovi između država.⁹⁰ Službenici biblioteka fakulteta, koje smo pitali o ovim dokumentima, uglavnom su nas upućivali na servis COBIB.

- Prema posredno prikupljenim podacima, na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu proučava se period od 1945. godine. Periode posle 1945. godine studenti ovog fakulteta ne proučavaju.⁹¹

Naše mišljenje je da najveća slabost leži u izostanku sistemskog rešenja o obrazovanju o tranzicionoj pravdi. Činjenica je da se kroz alternativne i/ili povremene aktivnosti studenti obaveštavaju o zločinima koji su činjeni, ali - obavezno je poznavanje sadržaja udžbenika koji, umesto činjenica, ponekad mogu sadržati stavove koji podržavaju oficijelni politički narativ. Ono što ohrabruje jeste uočena, makar načelna, zainteresovanost studenata i profesora nekih fakulteta i u tom smislu otvorenost za promenu.

Dok šansa za promenu u budućnosti postoji, sadašnjost je problematična. Ključni fakulteti koji školuju buduće donosiocce odluka u ovom trenutku nemaju sistemsko rešenje za obrazovanje (svih ili bar najvećeg dela studenata) o učinjenim zločinima, o odgovornima i o žrtvama sukoba iz bliže prošlosti. Kao i u prethodno analiziranim aspektima saznavanja o ratnim zločinima i suđenjima za ratne zločine, iz prikupljenih podataka proizilazi da je i ovde najslabija karika obaveštenost o domaćim suđenjima.

Prema informacijama dobijenim od zamenika Tužioca za ratne zločine, nije bilo kontakata domaćih institucija nadležnih za procesuiranje ratnih zločina sa Vojnom akademijom, u kontekstu saradnje, prenošenja znanja polaznicima Akademije ili slično. Isto važi i kada je u pitanju Kriminalističko policijska akademija u Beogradu.⁹²

Dalje, prema informacijama dobijenim od predstavnika MKTJ programa *Outreach* u Beogradu, iako su predstavnici i službenici MKTJ učestvovali u nizu obuka, predavanja, tribina, sa raznim zainteresovanim javnostima u Srbiji, kontakata u cilju saradnje sa Vojnom akademijom i sa Kriminalističko policijskom akademijom, do sada nije bilo.⁹³

Takođe, prema podacima pribavljenim od Beogradskog centra za ljudska prava, ni nastavno osoblje niti polaznici akademija u prethodne dve godine, nisu prisustvovali nijednom od glavnih pretresa u predmetima ratnih zločina pred većima Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu (između ostalih, u toku su bili i predmeti u kojima su optuženi i pripadnici jedinica vojske i policije).

S obzirom da ove, na posredan način prikupljene informacije, nisu bile ohrabrujuće, i sa namerom da saznamo više o načinu na koji se, i u kojoj meri, polaznici Kriminalističko policijske akademije i polaznici Vojne akademije upoznaju sa praksom međunarodnih i domaćih institucija nadležnih za procesuiranje ratnih zločina, obratili smo se ovim ustanovama. Odgovor Kriminalističko policijske akademije bio je da je u toku sezona

⁹⁰ Ugledni (pravni) fakulteti veliku pažnju posvećuju primarnim izvorima informacija – kao primer, projekat kolekcije digitalnih dokumenata sa Nirnberških suđenja Pravnog fakulteta Univerziteta Harvard. Vidi na <http://nuremberg.law.harvard.edu/>

⁹¹ Intervju sa istoričarkom Marijanom Tomom, zamenicom izvršne direktorke Fonda za humanitarno pravo, obavljen 14. jula 2016. godine.

⁹² Intervju sa zamenikom Tužioca za ratne zločine, Brunom Vekarićem, obavljen 6. jula 2016. godine.

⁹³ Intervju sa predstavnikom *Outreach* programa MKTJ-a u Beogradu, Goranom Georgijevim, obavljen 14. jula 2016. godine.

godišnjih odmora i da se svi podaci mogu naći na službenoj stranici Akademije. Na dopise koje smo upućivali Vojnoj akademiji, a zatim Ministarstvu odbrane Republike Srbije, sa molbom za dozvolu za razgovor sa nastavnim osobljem Akademije, Ministarstvo nam nije odgovaralo (*de facto*, dozvola nije data). Razgovore, u tom smislu, nije bilo moguće obaviti.

4. I SAZNATI I RAZUMETI

Statutom MKTJ kao pravilo bilo je propisano da je pretres javan, osim „kada Pretresno veće odluči da zatvori suđenje za javnost u skladu sa svojim pravilima o postupku i dokazima.“ (član 20, stav 4 Statuta). Javnosti održanih suđenja dodatno je doprinela Služba za medije MKTJ, omogućavajući upotrebu raznih sredstava novinarima koja bi pomogla izveštavanju o radu veća.

Uz to, postojala je svest da zajednice koje žive na prostoru na kome su se sukobi odvijali imaju pravo da budu upoznate sa procesima koji su pred Tribunalom pokrenuti protiv okrivljenih za užasne zločine. Takođe, postojala je svest o nepoverenju zajednica na Balkanu, često podstaknutom nacionalističkom propagandom, prema radu MKTJ. Jednako, postojala je svest i o tome da je važno da u procesima utvrđene činjenice dobiju svoje mesto u javnim sferama zemalja bivše SFR Jugoslavije. Sve to rezultiralo je, šest godina posle uspostavljanja MKTJ, formiranjem tzv. *outreach* programa pri Sekretarijatu Tribunala.⁹⁴

Javnost u radu MKTJ, ali uz javnost i poseban program koji je činjenice o Tribunalu, kao i o radu Tribunala, prenosio i objašnjavao zainteresovanim javnostima na području bivše SFR Jugoslavije (*outreach*), doprinosili su upoznatosti sa činjenicama. Na rad (i uspeh) *outreach* programa iznošen je niz opravdanih kritika. Ono što je nesporno, međutim, to je da je MKTJ omogućavao nesmetan i jednostavan pristup svim aspektima procesa svim zainteresovanim javnostima i trud je ulagan da sve urađeno ciljne javnosti i - razumeju. Kao primer, višjezična internet platforma davala je uvid u rad Kancelarije Tužioca, Sekretarijata i Tribunala, kao i u sve dokumente važne za razne aspekte procesa - snimci, optužnice, presude, kao i transkripti sa suđenja nesmetano su bili dostupni na stranici Tribunala.

Nasuprot praksi MKTJ, iz svega što je gore navedeno, vidljivo je da je u Srbiji dostupnih podataka o domaćim suđenjima za ratne zločine malo, a još manje je javnosti koje su sa procesima i ishodom tih procesa upoznate. Nameće se pitanje – da li se sučavanje društva sa ratnom prošlošću može očekivati, pa između ostalog i na osnovu činjenica utvrđenih u procesima pred domaćim institucijama za procesuiranje ratnih zločina, ako same te institucije te činjenice na (kao minimum) razumljiv, jednostavan i nebirokratski način – ne čine dostupnim javnostima?

Da li su dokumenti sa relevantnim informacijama i/ili činjenicama iz procesa protiv okrivljenih za ratne zločine na razumljiv, jednostavan i nebirokratski način dostupni javnostima? Izveli smo eksperiment, radi preciznijeg odgovora. Naime, 2010. godine

⁹⁴ Vidi na <http://www.icty.org/bcs/outreach/home-bcs>

Ministarstvo pravde Republike Srbije, u pokušaju da tok predmeta pred domaćim sudovima (pa i pred većima Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu, dakle, valjda) učini transparentnijim, pokrenulo je Portal sudova Srbije.⁹⁵ Da bi korisnik dobio podatke o toku predmeta preko Portala, potrebno je da unese više parametara, kao što su - sud, ime sudije, broj predmeta, datum prijema, upisnik.. U našem ispitivanju, 6 pravnika pristupilo je Portalu u 2 pokušaja, tražeći podatke o 5 predmeta koji su u tom trenutku odvijali pred većima Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu.⁹⁶ Podaci su u prvom pokušaju traženi laički, onako kako bi ih pretraživao bilo koji zainteresovani građanin. U drugom pokušaju, podaci su traženi uz znanja i podatke kojima pravnici (obično) raspolažu (broj predmeta, imena sudija i sl.). Podaci o predmetima nisu pronađeni ni u jednom slučaju.

Jedan od razloga za takav rezultat može biti način na koji se tumače odredbe pojedinih propisa, koji se dotiču i rada domaćih pravosudnih organa, a vezuju se za važeća pravila o zaštiti podataka o ličnosti. Na primer, pretraga Portala jednostavno po imenu optuženog nije moguća, pa tako ni kada su u pitanju optuženi za ratne zločine.

Pojedini stručnjaci mišljenja su da je u Srbiji ova pravila potrebno razdvojiti na pravila u slučaju predmeta ratnih zločina i na pravila koja se odnose na predmete iz sudova redovne nadležnosti (zaštita podataka trebalo bi da bude striktna, osim u predmetima ratnih zločina).⁹⁷

Uz važeća pravila o zaštiti podataka o ličnosti, ali i važeća pravila o anonimizaciji⁹⁸, praksa domaćih institucija uglavnom ne ohrabruje kada je u pitanju video snimanje suđenja za ratne zločine. Srbija je tako jedina zemlja u kojoj kamere nisu pratile izricanje presude za ratni zločin.⁹⁹ Uprkos odredbama zakona koje kažu da predsednik suda snimanje glavnog pretresa u cilju javnog prikazivanja može odobriti, uz pribavljenu saglasnost stranaka¹⁰⁰, u praksi se, na primer, događa da predsednik suda snimanje izricanja presude uskrati, bez obrazloženja.¹⁰¹

U obzir uzimajući važeće propise i tumačenje tih propisa, nije sasvim jasno koji bi to sadržaj onda mogao biti postavljen, recimo, na internet stranicu suda. Jednako, iz toga proizilazi, nije sasvim jasno ni na koji bi to onda - razumljiv, jednostavan i nebirokratski - način šira javnost uopšte mogla ustvari da saznaje o učinjenim zločinima i o odgovornima za zločine.

Nadu da će se praksa promeniti donelo je nedavno izražavanje načelne posvećenosti donosilaca odluka poboljšanju internet stranice Višeg suda u Beogradu „na kojoj će biti dostupne sve neophodne informacije o presudama, a postepeno u sve većem broju, i same presude u predmetima ratnih zločina“¹⁰², kao i izražena namera Visokog saveta sudstva da

⁹⁵ Portal sudova Srbije, <http://www.portal.sud.rs/code/navigate.aspx?Id=601>

⁹⁶ Portalu je pristupljeno 13. jula 2016. godine.

⁹⁷ Mr Ivan Jovanović, izlaganje na skupu *Pristup informacijama od javnog značaja u predmetima ratnih zločina*, Fond za humanitarno pravo, 4. april 2016. godine

⁹⁸ Kao primer, *Beogradski Viši sud zatamnjuje presude*, Danas, 22. januar 2016. godine

⁹⁹ Podatak iznet na skupu *Pristup informacijama od javnog značaja u predmetima ratnih zločina*, Fond za humanitarno pravo, 4. april 2016. godine

¹⁰⁰ Član 16a Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine

¹⁰¹ Primer izricanja presude u predmetu „Beli Manastir“. *Pristup informacijama od javnog značaja u predmetima ratnih zločina – Fact sheet*, Fond za humanitarno pravo, 2016. godina

¹⁰² *Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina*, februar 2016. godine, cilj 1., str. 34

„sudovima pruža podršku kroz mišljenja, smernice i preporuke koje se odnose na obavezan sadržaj internet stranica sudova (i) njihovo usavršavanje.“¹⁰³

Međutim, 6 meseci od usvajanja strateških dokumenata u kojima su ove namere izražene, sadržaj stranice Višeg suda koja se odnosi na predmete ratnih zločina i dalje je bez sadržaja.¹⁰⁴

Sa ciljem da saznamo više o operacionalizaciji planiranog, a u vezi sa (izostankom) sadržaja koji se odnosi na ratne zločine na stranici Višeg suda, uputili smo dopis sa molbom za razgovor sa osobom zaduženom za odnose sa javnošću u Visokom savetu sudstva. Odgovor od Visokog saveta sudstva, ni na ponovljene zahteve, nismo dobili.

U kontekstu stavljanja informacija o ratnim zločinima na uvid javnosti na nebirokratski način - sadržaj stranice Apelacionog suda u Beogradu redovno se ažurira i sadrži, u okviru sekcije o odlukama sudskih veća u predmetima ratnih zločina, sažetke odluka.¹⁰⁵

Činjenica je, međutim, da je Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije od svog osnivanja ulagalo napore ne samo u progon okrivljenih za ratne zločine, već i u objašnjavanje događaja u sudnici, uz objavljivanje optužnica na internetu i redovno ažuriranje određenih podataka o predmetima. Stranica Tužilaštva za ratne zločine iscrpna je u podacima i informacijama.¹⁰⁶

U svetlu činjenice da je za septembar 2016. godine predviđen početak suđenja za ratni zločin nad 1300 civilnih žrtava u Srebrenici, na lokalitetu Kravica¹⁰⁷, izuzetno je važno da najšira javnost redovno i blagovremeno saznaje o toku ovog procesa. Nesumnjivo je i da bi znanje i iskustvo predstavnika Tužilaštva u tome igralo veoma značajnu ulogu.

Međutim, prema dostupnim informacijama, sistematizacijom koja je nedavno usvojena, u Tužilaštvu za ratne zločine pozicije / odsek za odnose sa javnošću nije predviđen.

Mada je praksa pokazala da je sprovođenje usvojenih strateških dokumenata i planova u Srbiji dosta problematično (ispunjenje zadatih ciljeva uglavnom izostaje, zavisi skoro isključivo od postojanja političke volje, itd.), ipak napomenućemo da Republika Srbija nema sveobuhvatnu strategiju koja bi se bavila tranzicionom pravdom. Takođe, ne postoji ni strateški dokument ili plan o nekom vidu *outrreach*-a na nacionalnom nivou kojim bi se npr. ovde pobrojani nedostaci mapirali i osmislilo i utvrdilo njihovo rešavanje.

¹⁰³ *Komunikaciona strategija Visokog saveta sudstva*, mart 2016. godine, str. 8

¹⁰⁴ Vidi na <http://www.bg.vi.sud.rs/lt/articles/sudska-praksa/pregled-sudske-prakse/krivicno-odeljenje/ratni-zlocini/>. Stranici pristupljeno 25. avgusta 2016. godine.

¹⁰⁵ Vidi na <http://www.bg.ap.sud.rs/lt/articles/sluzba-za-odnose-sa-javnoscu/aktuelni-predmeti/ratni-zlocini>

¹⁰⁶ Vidi na <http://www.tuzilastvorz.org.rs/sr/>

¹⁰⁷ U martu 2016. godine, krivično vanpretno veće Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu potvrdilo je optužnicu za ratni zločin protiv civilnog stanovništva u Srebrenici, na lokalitetu Kravica, izvršenog jula 1995 godine. Predmet u kome je osam optuženih odnosi se na smrt preko 1300 žrtava. Sa aspekta težine zločina i njegove posledice, ovo je jedan od najtežih predmeta koji će se naći pred većem Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu.

U svetlu (svega) navedenog, javlja se dilema da li je ispravno zaključiti da *po pravilu* institucije u Srbiji omogućavaju javnosti da se u celosti upozna sa tokom i sadržajem suđenja za ratne zločine i njihovim ishodima, na transparentan, jednostavan, ažuran, nebirokratski način. Takođe, javlja se dilema da li je ispravno zaključiti da *po pravilu* institucije ulažu napor da tok i ishod procesa, utvrđene činjenice uključujući, najšira javnost i sazna i razume.

5. UMESTO ZAKLJUČKA

Na kraju ovog pregleda, nije potrebno, smatramo, zaključcima sa preporučenim rešenjima posebno ovde uzimati prostor.

Mišljenja smo, naime, da brojna rešenja već postoje - tokom decenija nudio ih je čitav niz nedržavnih aktera - organizacija, inicijativa, nezavisnih medija, stručnjaka, aktivista.

Stoga, na sva pitanja koja su se ovde otvorila, dozvolićemo sebi da odgovorimo - kroz nekoliko pitanja.

Možemo li da razgovamo o tome da li nekome i kome to odgovara da se i u 2016. godini u Srbiji *na sistemski način* čuti o učinjenim zločinima i o žrtvama, dok se od zločinaca prave idoli i heroji? Možemo li da razgovamo o tome da li nekome i kome to odgovara da se „zločini nisu ni dogodili“ i što zato izostaje bilo kakav, na činjenicama zasnovan, dijalog i suočavanje sa prošlošću? Možemo li da razgovamo o tome zašto već decenijama deklarativni gestovi i navodna politička volja, a u praksi malo ili ništa od činjenica i istine, kao preduslova pomirenja? Možemo li da razgovamo o tome da li međunarodna zajednica gaji vrednosti zaborava zločina i negiranja genocida i ako ne, zašto deluje kao da žmuri na činjenicu da je u Srbiji to praksa? Možemo li da razgovaramo o tome da li je deo pravosuđa bar malo zabrinut što *de facto* postoji skoro nulta upoznatost sa – za ozdravljenje i osvešćivanje društva, doslovno, presudnim – njihovim radom? Konačno, možemo li da razgovaramo o tome zašto ustanove nadležne za kulturu i obrazovanje u Srbiji, kao stubovi prosvetnog i odgovornog društva, pristaju da *de facto* saučestvuju u otvaranju prostora za manipulaciju i zloupotrebe?

Možemo li da razgovaramo o tome da li nam, poput huligana koji su 2005. godine sprejem uništavali plakate kampanje sećanja na srebrenički genocid¹⁰⁸, ova država to poručuje – „biće reprize“?

I ako ne možemo da razgovaramo o tome - zašto ne možemo?¹⁰⁹

¹⁰⁸ Vidi *Srbljanović: Lov na sve nas*, Radio Slobodna Evropa, 12. jul 2016. godine

¹⁰⁹ Prema *Srpsko društvo i ratni zločini*, Srđa Popović, 16. jun 2003, <http://pescanik.net/srpsko-drustvo-i-ratni-zlocini/>